

**OSMANLI TÜRKLERİ VE KAZAKLAR: XIX. YÜZYILIN İKİNCİ
YARISI VE XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA KARŞILIKLI
İLİŞKİLER**

**THE OTTOMAN TURKS AND THE KAZAKHS: XIX. AND THE
SECOND HALF OF XX CENTURY MUTUAL RELATIONS IN THE
BEGINNING OF THE CENTURY**

M. ZHOLSEİTOVA*
S. K. RUSTEMOV**

Özet

Kazakistan'ın diğer uluslar ile münasebetleri Kazakistan tarihinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Kazak ulusu etnik ve tarihsel bağlamda Türkler de dahil olmak üzere birçok akraba ulusla temas halinde olmuştur. 19. Yüzyıl sonu ve 20. Yüzyılın ilk yılları arasındaki dönem Kazakların bu uluslar ile siyasi ilişkilerinde zor bir dönem olarak kaydedilmiştir. Özellikle Orta Asya üzerindeki Rus etkisinin yoğunluğu ve doğası Kazakların Türklerle olan ilişkilerini etkilemiştir. Bu çalışmanın temel amacı çağdaş Kazakistan'ın çok yönlü tarihinin daha iyi anlaşılmasına ışık tutmaktır.

Anahtar Sözcükler: Sömürgecilik, İmparatorluk, Osmanlı Türkleri, Rusya müslümanları, Göçmenler-müslümanlar, Jön Türkler.

Summary

The important role in the national history of Kazakhstan is occupied by the study relationship of the Kazakhs with other nations. The Kazakh people in the historical development of ethnic and political standing had contacts with related nations, including the Turks. The end of the XIX century and the beginning of the XX century were a difficult period in the history of political relations between the two nations. Particularly the dominance of Russia in Central Asia affected the intensity and nature of relations of the Kazakhs with the Turks. The study of the subject creates the basis for deeper understanding the multifaceted history of modern Kazakhstan.

Keywords: Protectorate, Empire, Ottoman Turks, Russian Muslims, emigrants - Muslims, Young Turks.

Kazakistan Cumhuriyeti kendi bağımsızlığını ilan ettiği günlerde bütün dünya ülkeleri arasında Kazakistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülke Türkiye olmuştur. Bu dönemden itibaren iki ülke arasındaki ilişkilerin daha

* Dr. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Түркістан-Қазақстан.

Acting professor, candidate of historical sciences, International K.A.Yassawi Kazakh-Turkish University

E-mail: mzholseytova@mail.ru

** Dr. Ş.Ş. Valihanov. Tarih ve Etnoloji Enstitüsü, Araştırma Görevlisi.

Associate professor, candidate of historical sciences, E-mail: rust965@rambler.ru.

hızlı bir şekilde arttığını görmekteyiz. Günümüzde bu ilişkilerin geçmiş dönemlerdeki temellerine dikkat çekmemiz gerekmektedir. Bu alanda yapılan araştırmalar tarihi eserlerin incelenmesine hız vererek, günümüzde Türk halkları arasındaki ilişkilerin detaylı bir şekilde araştırılmasına imkan vermektedir.

Kazakistan'ın Rusya hakimiyeti altına girmesi ve sömürgecilik rejimine maruz kalan Kazakların Osmanlı Türkleri ile ilişki kurmaları bugüne kadar tarihçiler tarafından yeterli düzeyde ele alınmayan konulardan biridir. Bu durum bize, bugüne kadar bu konuda detaylı araştırmaların yapılmadığını göstermektedir.

Çarlık Rusya 1853-1856 yıllarında Kırım savaşında mağlup olmasına rağmen bundan sonraki on yıllık bir süre içerisinde Orta Asya'da hakimiyetini sürdürmüş ve bu bölgede sömürge yönetim sisteminin kurulmasını gerçekleştirmiştir. Bundan sonra Orta Asya halklarının diğer ülkelerle nasıl ilişki kuracağı kararı tamamen Çarlık hükümetinin eline geçti. Rusya'nın eline geçen Buhara emirliği ile Hive hanlığında da aynı durum yaşanmıştır.

Orta Asya halklarının diğer dini ve dili bir halklarla ilişki kurmalarının yasak edilmesinin halk tarafından olumsuz bir durum olarak karşılanacağını Çarlık hükümeti anlamıştır. Dolayısıyla Çarlık hükümeti Osmanlı Türklerinin Orta Asya bölgesine girmesine ve yerel halkın da Osmanlı İmparatorluğu topraklarına gitmesine izin verilmesi, ayrıca Osmanlı Türkleri ile diğer yabancı uyruklu kişilerin davranışları zararlı değil ise, onların Rusya topraklarına gelip ticaret yapmaları veya diğer işlerle uğraşmaları için fırsat tanınması ile ilgili yönergeler hazırlanmıştır. Ancak bu yönergelerin yürürlüğe girmesine rağmen 1870 yılında Rusya hakimiyeti Osmanlı Türklerinin Kazak topraklarında yaşamasını zararlı (tehlikeli) görerek onlar yerel halkı yönetime karşı uyarabilir diye şüphelenmiş ve Osman İmparatorluğundan gelen kişilerin Kazaklar arasında kalmasını uygun görmemiştir [1, 1-4]. Böyle bir şüphenin ortaya çıkmasına Çarlık hükümetinin 1867-1868 yıllarında uyguladığı idari ve siyasî reformlarından dolayı Kazaklar arasında ortaya çıkan isyanın çok etkisi olmuştur. Çünkü bu ayaklanmaya katılanların arasında Osmanlı İmparatorluğu tarafına geçenler de olmuştur.

Sömürge idaresi (Çarlık hükümeti) Orta Asya halklarının Osmanlı topraklarına izinsiz geçmelerini ve Türk vatandaşlığını almalarını önlemeye çalıştı. Buna örnek olarak, 1864 yılında kendi isteğiyle İstanbul'a gelip Türk vatandaşlığını alan ve buradaki Kazak okulunda İslam Dini Temelleri dersini okutan Absattar Cabirov'un 1871 yılı Temmuz ayında akrabalarıyla

görüşmek üzere geldiğinde Çarlık hükümeti tarafından tutuklandığını (yakalandığını) söyleyebiliriz. Ancak Çarlık hükümeti Absattar Cabirov'a şiddetli bir ceza işleminin uygulanmasının yerel müslümanların isyan çıkarmasına sebep olabileceğinden endişelenmiştir. Bu nedenle İç İşleri Bakanlığı Absattar Cabirov'un propaganda yapmadığını göz önünde bulundurarak, onu 1872 yılı Ocak ayında hapisten çıkarmıştır. Ayrıca Absattar Cabirov'un bundan sonra Rusya topraklarına gelmesini yasaklamış ve onun Osmanlıların eline verilmesini uygun görmüştür [2, 1-5 n.]

Osmanlı İmparatorluğunda yer alan iç kargaşalara rağmen Rusya'daki müslümanlar arasında ve Orta Asya halkları arasında da Türk sultanına karşı saygı ve hürmet yaygınlaşmıştır. Müslümanların hacca gitmelerinin Türk toprakları üzerinden gerçekleştirilmesi ve imamların Türk sultanını halife olarak kabul etmesi Osmanlı Türklerine olan saygıyı daha arttırmıştır. Bunun sonucunda Türkistan'daki camilerin kubbesine Osmanlı camilerinde olduğu gibi yarı ay sembolünün yapılması başlatılmıştır [3, 136]. Bunu ünlü müsteşrik B.B. Bartold'un "Camilerin kubbesine İslamiyetin sembolü olarak altın renkli yarı ay şeklinin yapılması Osmanlı Türklerine ait bir eylemdir. Orta Asya'yı Rusların işgal etmesine kadar Türkistan camilerinde böyle bir sembol olmamıştır" sözü delil olabilir [4, 490].

Türk sultanına karşı saygı ve hürmetin gösterilmesi sadece Rusya müslümanları arasında değil, aynı zamanda Doğu Türkistan'da kurulan Jetişar devletinde de görülmüştür [5, 94-100]. Jetisu bölgesindeki Kazaklar ile Kırgızların desteğini hak eden Jetişar devletinin yöneticisi Jakıpbek Bagdavlet, kendisinin Türk sultanına baş egeceğini ve gelecekte devlet yönetimini kendisinin alacağını belirtmiştir. Bunun yanı sıra Jetişar devletinin orduları arasında kendi isteğiyle gelen Türk vatandaşları da olmuştur. Jakıpbek'in topçuları da Türk ordusunun kıyafetine benzer bir şekilde giyinmiştir. Askerlere askeri disiplin ile topçuluğun öğretilmesinde Ali adlı bir Türk başkanlık yaptı [6, 132 n.].

Rusya'daki müslümanların Türk sultanına karşı yakınlık duygusundan Çarlık hükümeti 1877-1878 yılları arasındaki Rus-Türk savaşında endişelenmiştir. Çünkü savaşın başlamasından önce Türk ordusunun baş komutanlığı Kafkasya'daki müslüman görevlileri arasında yoğun bir şekilde faaliyetler sürdürerek Kafkasyalı müslümanları isyan çıkarmaya sevk etmiştir [7, 60]. 1876 yılı Temmuz ayında İç İşleri Bakanlığı yerel yönetime haber göndererek İstanbul'daki din görevlilerinin Rusya müslümanları ile ilişki kurmak suretiyle onların isyan çıkarmak

niyetinde olduklarını ve Türk casuslarının ülkeye girmesinin önlenmesi gerektiğini ikaz etmiştir. Böyle bir talimattan sonra yerel yönetim ivedilikle müslüman köylerine olan gözetimi güçlendirerek Orenburg şehrinden ve Torgay Eyaleti Elek İlçesinden üç Türk vatandaşını, ayrıca Ufa Eyaleti Menzelinsk İlçesinden iki Türk vatandaşını tutuklamıştır [8, 3 п.]. Türk casuslarının müslümanların arasına girmelerini önlemek amacıyla sürdürülen bu “başarılı faaliyet” İmparator II. Aleksandr tarafından desteklenmiş ve onun kararıyla Eyaletlerin sıkı bir kontrol altına alınmasının devam ettirilmesi hakkında talimat verilmiştir [9, 9 п.].

Yerel iktidar, Türk casuslarını aşıkarak etmek amacıyla Orta Asya bölgesine birkaç sene önce gelen ve çeşitli alanlarda iş yapan Osmanlı Türklerinin ülkeden çıkarılmasını ele almıştır. Örneğin, ticaretle uğraşan Şeyh Ali adındaki Osmanlı bir Türk Davut adlı oğluyla beraber İç Orduda yakalanmış ve ülkesine gönderilmiştir [10, 9-10 п.] Aktöbe Eyaletine Astrahan’dan kitap getirip, getirdiği kitapları Kazaklara satan Kapez Hüseyin adındaki bir Türk vatandaşının bu davranışlarından şüphelenen üst yönetim onu bulmaya ve ülkesine göndermeye çalışmıştır. Bu amaçla Kapez Hüseyin ile sıkı bir şekilde ilişki kuran Aktöbe Eyaletinde oturan Nurpeyis Baygarin’e karşı soruşturma açılmıştır [9, 1 п.].

Çarlık hükümeti Türkiye’ye karşı savaşın başlaması halinde Orta Asya halklarının isyan çıkarmalarından şüphelenmiştir. Böyle bir şüphe Rus-Türk savaşının başlamasından sonra oldukça artmıştır. Bu nedenle Eyalet valileri kendi hakimiyeti altındaki İlçe yöneticilerine şöyle talimat vermiştir: “Türkiye’ye karşı savaştan dolayı yönetiminize verilen İlçelerdeki Kazak Türklerinin durumu ve onların arasında bize karşı suikast yapmaya sevk edici Türk vatandaşlarının olup-olmadığı hakkında bilgi alınız ve aldığımız bilgileri ivedilikle Eyalet Başkanlığına gönderiniz” [8, 42 п.].

Rus-Türk savaşı sırasında Orta Asya bölgesinde Çarlık hükümetinin beklediği gibi ayaklanma düzenlenmemiştir. Böyle bir ayaklanma Rusya’da Kuzey Kafkasya halkları arasında ortaya çıkmıştır [11, 79]. Üst yönetim savaş döneminde Orta Asya halklarının Çarlık hükümetine karşı hoşgöründe bulunmalarını istemiştir. Savaş sırasında yaralanan Rus askerlerine yardım etmek için halktan para toplamıştır [12, 1-3 п.]. Fakat böyle bir hareket olumlu bir netice göstermemiştir. Bu savaşta Rus ordularının arasında Rusya’daki müslümanların da bulunduğunu söylemek gerekir. Örneğin, eski Bökey Ordusunun hükümdarı Cengir Han’ın oğlu Ubeydulla bu savaşa katılıp binbaşı (general) rütbesini elde etmiştir [13, 103]. Ayrıca Kazaklar arasında savaş alanında Rus ordusuna yardım etmek niyetinde olanlar da olmuştur. Bu kapsamda Balkanlarda savaşa katılan general

M.D. Skoblev'in ordusuna devlet bütçesinden 3 bin at satın alınması için katkıda bulunan Talgar İlçesinin yöneticisi Alpısbay Tasbolatov'un padişahın şükranlarını hak ettiğini örnek olarak söyleyebiliriz [14, 25 п.].

Türk ordusunun Rus-Türk savaşında yenilgiye uğramasından sonraki dönemlerde Osmanlı Türkleri ile Orta Asya halkları arasındaki ilişki kesilmemiştir. Bu dönemlerde Rusya'da hristiyan olmayan halkları Ruslaştırma, vaftiz etme faaliyetlerinin hızlandırılması, müslümanların Osmanlı topraklarına göç etmelerine neden olmuştur [15, 288]. Böyle bir hareket özellikle Kafkasya bölgesindeki müslümanlar arasında hız kazanmıştır. Bazı araştırmacıların bilgilerine göre Çerkes ulusunun 2 milyona yakın mensubu Osmanlı topraklarına göç etmiştir [16, 50]. Bu bağlamda Çarlık hükümetinin Dış İşleri Bakanlığı 1890 yılında İdil-Yayık bölgesindeki müslümanlara dini gerekçelerden dolayı yurt dışına gitmeleri için izin veren özel karar çıkartmıştır. 1892 yılında Türk sultanı II. Abdülhamit Rusya'dan göç etmek niyetinde olan binlerce müslümanın kendi topraklarına yerleşmesinde mutabık kalmıştır. Bundan sonra 1893 yılına kadar İdil-Yayık bölgesinden 3 bine yakın Tatar Türk topraklarına gelip yerleşmiştir [17, 59]. Bunların arasında Osmanlı topraklarına göç eden Bekniyaz Nurmanov gibi Kazak Türkleri de olmuştur. Oral Eyaleti Kayındı İlçesinin 1 no'lu köyünde ikamet eden Bekniyaz Nurmanov, Türk topraklarına ailesi ile birlikte 1895 yılında göç etmiştir [18, 13 п.]7

XIX. Yüzyılın sonuna doğru Orta Asya bölgesinde dini vaaz eden Osmanlı din görevlileri görülmeye başlamıştır. Aynı zamanda din görevlileri Buhara Emirliği ile Hive Hanlığında ve Türkistan bölgesinde de faaliyetler sürdürmeye başlamıştır. Örneğin, 1891 yılında Semey Eyaleti Zaysan İlçesinde dini vaaz yapmakla görevlendirilen Mustafa Seyit Ata adında bir Türk olmuştur. Mustafa Seyit Ata, Kara İrtis köyünün mollası Jakıp Bitimov ve Kaljır köyünün mollası Bolat Şınjırbayev ile sıkı ilişki kumuştur. Mustafa Seyit Ata'ya Kazaklar Hazret diye saygıda bulunmuştur. Zaysan İlçesinin valisi yerel halkın onun vaazlarını dinlemesinden endişelenmiş ve onu Eyalet çevresinden uzaklaştırmak amacıyla baş komutana şikayet etmiştir. Bu nedenle yönetim tarafından baskıya uğrayan Mustafa Seyit Ata 1892 yılının sonunda Semey Eyaletinden gitmek zorunda kalmıştır [19, 1-6 п.].

Bunun yanı sıra Semey Eyaletinde Osmanlı Türklerinden Mehmet Sadık Ahmet Tevfikoğlu adında bir doktor olmuştur. Adı geçen Semey şehrine 29 yaşında 1887 yılında gelmiştir. Burada 10 yıldan fazla kalmıştır. Ahmet Tevfikoğlu, 1892 yılında Rus komutan yardımcısı Egor Gareyev'e halka eziyet gösterdiği için karşı çıkmış ve ona yumruk attığı için Omsk

Askeri Şubesinin komutanı kararıyla bir ay süre için hapse atılmıştır[20, 14 п.]. Ayrıca o 1888 yılında Öskemene'e gittiğinde şehir polisleri kendisinin pasaportunu zorla almak istediğinde onlara karşı güç kullanmak zorunda kalmıştır [21, 1-11 п.]

Mehmet Sadık Ahmet Tefikoğlu, Semey Eyaleti Başkanlığı tarafından kendisinin halkı tedavi etmesi yasaklanmasına rağmen doktor görevine devam etmiş ve Semey bölgesindeki müslümanların memnuniyetini hak etmiştir. Bunun dışında 1897 yılı Eylül ayında Akmola'da birkaç gün kaldığında şehir camisine gitmiş ve buradaki cemaata dini hikayeler anlatmıştır. Mehmet Sadık Ahmet Tefikoğlu'nun halk arasında gittikçe itibar kazandığından şüphelenen yerel yönetim kendisini Semey ve Akmola Eyaletleri bölgesinden uzaklaştırmaya çalışmıştır [20, 12 п.]. Bu çerçevede sömürge idaresi Türk vatandaşları için yerel halkın yalan (uydurma) şikayetlerde bulunmalarını organize etmiştir. Bu şikayetlerden biri de Semey Eyaleti Balagaş köyünün ahalisi adına yapılmıştır. Bu şikayette Türklerin halk arasında sadaka toplayıp, halkı rahatsız ettiği belirtilmiştir [22, 4-5 п.]. Bunun yanı sıra 23 Aralık 1896 tarihinde Polis Başkanlığı Eyalet valilerine gizli bir şekilde yazı göndererek Türk sultanının tüm müslümanlara, özellikle Orta Asya müslümanlarına "Halifelik" için mali destekte bulunmaları hakkında haber göndermiştir [20, 12 п.]. Polis Başkanlığı'nın bilgisine göre 1897 yılında Mehmet Emin adında bir Türk vatandaşı Cidde'den çıkıp Semerkand üzerinden Kızılkum'a geçmiş ve burada yerel halktan Türk sultanı için para toplayıp, müslümanların biraraya gelmesini sağlamak amacıyla propaganda faaliyetlerini sürdürmüştür [23, 7 п.]. Mehmet Sadık Ahmet Tefikoğlu, kendisine yapılan baskıların artmasından dolayı 1897 yılının sonunda ülkesine dönmeye karar vermiştir.

Orta Asya bölgesinden Türklerin kovulması (çıkarılması) 1898 yılında Andican'da düzenlenen ayaklanmadan sonra hız kazanmıştır. Çarlık hükümetnin bu faaliyetleri yürütmesinde Andican'daki ayaklanmaya katılan liderlerden birisi Dukçi İşan'ın Türk sultanı II. Abdulhamit'e mektup gönderip, gizli şekilde ilişki kurduğuna ve bundan dolayı isyan çıktığına dair bir şüphenin çok etkisi olmuştur. Ancak Andican'daki ayaklanmadan sonra Türkistan Askeri Şubesinin başkanı N. Beliyavskii, Dukçi İşan'ın Türk sultanı ile gizli ilişki kurmasının imkansız olduğunu ileri sürmüştür [24, 389-390]. Buna rağmen yerel sömürge idaresi Andican'daki ayaklanmaya Türklerin de katkısı olduğunu belirtmiş ve bu fikirlerinden vazgeçmemiştir. Ayrıca Andican'da düzenlenen ayaklanmadan sonra Çarlık hükümeti Türkistan bölgesine sekiz subayın casus olarak gönderildiğini

belirtmiştir [25, 7 п.]. Bu haberden sonra sadece Türkistan bölgesinde değil, aynı zamanda Orenburg bölgesinde de Türk subaylarının ivedilikle tutuklanması ile ilgili faaliyetler sürdürülmüştür [25, 3 п.].

Türk casuslarının yakalanması için büyük bir gayret gösteren sömürge idare başarılı bir sonuç elde edememiştir. Buna rağmen Orta Asya bölgesinde çeşitli alanlarda iş yapan Türk vatandaşlarının tutuklanarak ülkelerine gönderilmesi devam ettirilmiştir. Örneğin, Karkaralı İlçesi valisi tarafından Semey Eyaleti Askeri Şubesine Kazak köylerinde ilaç satan Kerim Tamasukoğlu ve Elin Mehmethacı Bekiroğlu adındaki Türklerin acilen ülkeden çıkarılması hakkında bilgi gönderilmiştir. Ayrıca Türk vatandaşlarının Rusya'daki İstanbul Konsolosluğuna kayıt olmalarına rağmen, Karkaralı İlçe mahkemesi onları İç İşleri Bakanlığı'ndan izin almadan İmparatorluk bölgesine girdiler diye suçlayarak herbirinin bir buçuk ay hapse atılması hakkında karar çıkarmıştır. Bunun yanı sıra Polis Başkanlığı'nın kararıyla Türk vatandaşlarının Rusya bölgesinde bulunması yasaklanmıştır [26, 1-6].

Yerel halk arasından Türk vatandaşlarının çıkarılması amacıyla sömürge yönetim onları kasten (bilerek) suçlamaya başlamıştır. Hatta onları İmparatora hakaret ettiler diye suçladılar. Atbasar şehrine fuara gelen üç Türk vatandaşının birisi İmparatora karşı hakaret etti diye suçlanarak hapse atılmıştır [27, 2 п.]. 1900 yılında Kökşetav Eyalatında İmparatora karşı hakaret etti diye altı Türk vatandaşı suçlanmış ve Omsk şehrinde hapse atılmıştır. [28, 6-9]. Sonradan bu Türk vatandaşlarının hepsi Bozkır generalinin emriyle İmparatorluk bölgesinden çıkarılmıştır [29, 14-15 п.].

Andican'da ortaya çıkan ayaklanmadan sonra Orta Asya'daki sömürge idaresi Mekke'ye hacca giden yerel halk mensupları hakkında Türklerin casusu olabilir diye şüphelenmiştir. Bu nedenle onların davranışlarını gizli bir şekilde takip etmeye başladı. Hatta, bazı bölgelerdeki Eyalet Başkanlıkları hacca gidip gelenler hakkında yalan (uydurma) şikayetlerde bulunarak onları sıkıntıya sokmuştur. Örneğin, Jetisu Eyaleti Kapal İlçesinde oturan Maman Kalkabayev'in hacca gidip gelmesinden dolayı şikayette bulunmuştur. Bu şikayette M. Kalkabayev hac ziyareti esnasında Türk sultanının Kapal İlçesinde oturan Kazakları himayesine almasını rica etmiştir. Fakat özel bir teftiş sonucunda böyle bir şikayetin olmadığı tespit edilmiştir [30, 8-п.].

Türklerin Orta Asya bölgesine nüfuz etmesini olabildiğince engellemeye çalışanlardan birisi Türkistan Eyaleti valisi S.M. Duhovskii olmuştur. Adı geçen 1899 yılında İmparator'a gönderdiği "Türkistan'da İslam" adlı yazısında Türkiye'de basılan yayınların Türkistanlılara çeşitli

kanallarla ulaştırıldığını belirtmiştir [31, 7-8 п.]. Ayrıca S.M. Duhovskii 1899-1900 yılları arasında Çin’de İhetuan kurumu tarafından düzenlenen ayaklanmanın Türkistan bölgesine de etki edebileceği konusunda bilgi vermiştir. O bu raporunda Türklerin “Zaman” gazetesinin sömürge idare altındaki müslümanlara Çin örneği ile hareket etmeleri yönünde propaganda yapmasından endişelenmiştir [32, 9 п.]. Bunun yanı sıra sömürge idare Osmanlı Türklerinin Orta Asya bölgesine girmelerinin tehlikeli olduğunu ve onların arasında yerel halkı kışkırtan casusların olabileceği fikrini ispatlamaya çalıştı [33, 149].

Polis Başkanlığı, birinci Rus devrimi yıllarında Rusya’daki müslümanların çıkarlarını korumak için siyasi elitler tarafından Bütün Rusya Müslümanları Kongresinin gerçekleştirilmesi ve “Rusya Müslümanları Birliği” adlı siyasi bir örgütün kurulması konusunda Türkiye’nin etki edebileceğinden şüphelenmiştir. Böyle bir şüphenin Türkiye’de Genç Türk (Genç Osmanlılar) İhtilalinden sonra daha da arttığı görülmektedir. Çarlık Hükümeti Türkiye’deki “İttihat ve Terakki”, “Türk Ocakları” gibi örgütler tarafından Türkçülük düşüncesinin Rusya müslümanları arasında propaganda edilmesini önlemeye çalıştı. Bu arada Orta Asya ile diğer bölgelerdeki müslümanların Türkiye’de eğitim alma talepleri artmakta idi. Araştırmacı G. Ahmedov’un topladığı kaynaklara göre XX. Yüzyılın başlarında İstanbul’daki yüksek öğretim kurumlarında A. Gaysin, S. Şanov, D. Kölbayev, M. Turganbayev gibi Kazak gençleri eğitim almıştır [34, 127-136].

İstanbul’da eğitim alan Buhara Emirliği’nin gençleri Orta Asya bölgesinden gelen gençlere yardım etmek ve aydınlatma çalışmalarını yürütmek amacıyla 1909 yılında “Buhara Hayır Kurumunu” kurdu [32, 153 п.]. Adı geçen kurum aydınlatma çalışmalarını Türkistan bölgesinde başlatmıştır. Dolayısıyla Türkistan İlçesi Karakol Müdürlüğü sözkonusu kurum üyelerinin Genç Türklerin (Genç Osmanlılar) direktifi ile faaliyet sürdürebileceğinden şüphelenmiştir [35, 14 п.].

Osmanlı İmparatorluğu bölgesinde göçmen olarak yaşayan A. İbragimov, A. Agayev, K. Karabekov, A. Tacetdin gibi Tatar ve Azerbaycan halkının mensupları Genç Türk (Genç Osmanlılar) İhtilalinden sonra yayınlar çıkarıp bu yayınlar vasıtasıyla Rusya’daki müslüman Türk halklarını aydınlatma çalışmalarını sürdürmüştür [36, 18]. Örneğin, birinci Rus devrimi yıllarında Bakü’de “İrşad” ve “Terakki” adlı gazetelerin yayınlanmasını gerçekleştiren A. Agayev, İstanbul’a geldikten sonra 1910 yılı Nisan ayından itibaren “Hikmet” adlı gazete çıkarmaya başlamıştır [32,

151 п.]. 1905-1907 yılları arasında Petersburg'ta Tatar Türkçesiyle "Ülfet" ve bunun eki olan Kazak Türkçesiyle "Serke" adlı gazeteler yayınlanmıştır. Ayrıca 1910 yılından itibaren İstanbul'da "Taraf-ül Müslimin" adlı dergi çıkarılmıştır. Bunun dışında "Sirat-ül Mustakim" adlı derginin de çıkarılması başlatılmıştır [32, 321-322 п.]. Söz konusu dergiler Rusya bölgesine gizli kanallarla ulaştırılmıştır. Bu dergilerde Rusya müslümanlarının baskı ve eziyetten kurtulmaları için onları birlik ve beraberliğe çağıran makalelerin yer alması Çarlık hükümetini endişelendirmiştir [37, 43 п.].

Çarlık hükümetinin Rusya müslümanları arasında "Panislamizmi" yaydığını düşünen "Taraf-ül Müslimin" ve "Sirat-ül Mustakim" adlı dergiler sömürge yönetim altındaki müslümanların diğer halklarla haklarının eşitliğini savunmuştur. "Sirat-ül Mustakim" dergisinin 1911 yılı Ocak ayı sayısında yayınlanan Sureyya Samizade adlı yazarın "Müslüman Dünyasında Uyanış" adlı makalesinde müslümanların nerede yaşadığına bakmaksızın diğer halklarla eşit haklara sahip olması gerektiği, Avrupalılar gibi sanayi işletmelerinde çalışmaları gerektiği ifade edilmiştir [38, 118 п.]. "Taraf-ül Müslimin" adlı derginin ilk sayısında sömürge yönetim altındaki Türkistan halklarının durumu hakkında şöyle denilmiştir: "Türkistan eskiden kutsal yerlerden biridir. Günümüzde oradaki müslümanlar baskı ve eziyet görmektedir. Onlar gittikçe İslam değerlerini kaybetmektedir. Bu dindaşlarımızın durumunu anlatırken yüreğimiz burkulup, gözümüze yaşlar dolar" [32, 325 п.].

Oluşan bu durumda Rusya, ülkedeki müslümanların siyasi uyanışına Türkiye'nin doğrudan etkisi olduğundan şüphelendi. Rusya'daki Türkler tarafından aydınlatma çalışmalarının hız kazanması çoğunlukla Genç Türklerin hareketi ile bağdaştırılmıştır. Sömürge idare Genç Türklerin Türkiye'deki faaliyetlerinin Rusya müslümanlarına örnek olabileceğinden şüphelendi [39, 1 п.]. Türkiye'de Rusya müslümanlarına etki edebilmek amacıyla 1910 yılında İç İşleri Bakanlığı bünyesinde "Müslümanlık Meseleleri Kurulu" kurulmuştur. Bu Kurula üye olanlar arasında İslami grupların Rusya müslümanlarını Türkiye'ye yönlendireceği fikri ortaya atıldı [40, 146]. Bu fikirlerin ortaya çıkmasından dolayı Polis Müdürlüğü bölgedeki Jandarma Başkanlarına şöyle talimat vermiştir: "Son zamanlarda müslümanlar arasında ve yurt dışında panislamizm düşüncesinden kaynaklanan ayaklanmalar görülmektedir. Rusya'da fanatizm hareketi Genç Türkler tarafından desteklenmektedir. Panislamizm hareketinin asıl amacı tüm müslüman dünyasını siyasi ve ekonomik açıdan Türkiye'nin

çatısı altında birleştirmek ve Birleşik Türkler Cumhuriyetini kurmaktır. Dolayısıyla Panislamizm Rusya'ya karşı ortaya çıkan bir müslümanlık hareketi olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle Panislamcılarının faaliyetlerini aşikar edecek etkinliklerin gerçekleştirilmesi ve müslüman okullarındaki öğretmenler ile din görevlilerinin kontrol altına alınması gerekir. Ayrıca panislamcı yayınların yayılmasına imkan vermemek gerekir" [41, 196 п.].

Çarlık Rusya'nın Türkiye'nin etkisini engelleme çalışmalarına karşın Rusya müslümanları, özellikle Kazaklar da 1911 yılındaki Tripolitan ve 1912-1913 yılları arasındaki Balkan savaşı sırasında Türkiye'ye destek sağlamıştır. Çarlık hükümeti bu olayları İstanbul'daki Rusya müslümanları tarafından çıkarılan yayınların İmparatorluk bölgesine yayılması ve Genç Türklerin propaganda faaliyetleri ile bağdaştırmıştır [42, 109 п.].

Polis Müdürlüğüne elde edilen bilgilere göre, Türkistan Eyaleti Genel Valisinin yönetimi altındaki Fergana, Jetisu ve Sırderya Eyaletlerinin yerel halkı Türklerin Balkan devletleri ile olan savaştaki başarısızlıklarını Rusya'nın Balkanlı Slavyalara yardım etmesinden kaynaklandığını ileri sürerek sömürge idareye karşı itirazlarını daha da güçlendirmiştir. Üstelik Kazaklar arasında müslümanların birliği ve Çarlık Rusya politikasına karşı propagandalar hız kazandı. Oluşan bu durumda Türkistan müslümanları arasında savaş sırasında yaralanan Türk askerleri için maddi destek sağlamaya davet eden bildirimler dağıtıldı. Söz konusu bildirimlerde Türk askerlerine maddi destek verenlerin adları ve verilen maddi yardımların miktarı ilan edilmiştir [43, 22 п.].

Balkan savaşının başlaması ile Rusya müslümanlarını savaşın durumu hakkında haberdar etme görevini Orenburg'ta yayınlanan Tatarca "Vakit" gazetesi üstlendi. Türk topraklarına da Türk gazetecisi Fatih Kerimov gönderildi.

9 Kasım 1912 ve 18 Mart 1913 tarihleri arasında Türkiye'de bulunan Fatih KERİMOV "Vakit" gazetesine savaş taktikleri ile Türklerin durumu hakkında yazılar yollamıştır. Bu yazılar devamlı olarak gazetede yayınlanmıştır [43, 3 п.]. Rusya müslümanları Balkan savaşı hakkındaki haberleri Türkiye'den gelen "Tanin" ve "İkbal" adlı gazetelerden okurdu. Bu gazetelere genellikle Kazan üniversitesinde eğitim alan Tatar, Başkurt ve Kazak öğrenciler abone olurdu [44, 113 п.]. Oluşan bu durumlar Rusya'daki üniversitelerde eğitim alan müslüman öğrencilerin Türkiye'yi desteklemek için hareket düzenlemelerine neden olmuştur. Petersburg'ta eğitim alan Kazak, Özbek ve Tatar öğrencilerin bu hareketi 1912 yılında Son Bahar mevsiminde gerçekleştirilmiştir. Söz konusu hareketin nasıl ortaya çıktığını S. Peterburg üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin mezunu

Mustafa Çokay kendi hatıralarında şöyle anlatmaktadır: “Ben tüm üniversitelerin doğrudan Polis kontrolü altına alındığı 1910 ve 1914 yılları arasında Petersburg üniversitesinde eğitim almakta idim. Bu durumlara bakmaksızın biz öğrenciler siyasi ayaklanmalara katılıyorduk. Sokaklarda gösteriler yapardık. Balkan savaşı Petersburg öğrencilerinin hareketini şiddetlendirmiştir. Bu arada Rusya tarafsız olmuştur. Fakat Rusya tarafsız olmasına rağmen Türkiye’ye karşı çıkmış ve Balkanlı Slavyanlara açıkça yardım etmiştir. Petersburg sokaklarında Ayasofya camisinin üstüne haç konulmasını talep eden yürüyüşler düzenlendi. Bu durum biz öğrencileri endişelendirdi” [45, 367].

Ayrıca S. Petersburg’taki Askeri Tıp Akademisi’nde eğitim alan S. Aspandiyarov kendi hatıratında şöyle demiştir: “1912 yılının Sonbahar mevsiminde Balkan savaşı sırasında Petersburg’ta Kazak, Tatar ve Özbek öğrencileri arasında Türkiye’yi desteklemek amacıyla hareket düzenlendi. Bulgaristan öğrencileri bizimle dövüşmeye çalıştı [46, 239 n.].

Türkler ile Balkanlı Slavyanlar arasında olan savaşta Rusya Türkleri ile Kazaklar Türklere yardım etmeye çalışmıştır. Orenburg Jandarma Başkanlığı’ndan alınan bilgiye göre, Türk gazetecisi Fatih Kerimov Türkiye’ye gitmeden önce Orenburg bölgesinde oturan müslümanlardan 50 bin ruble toplayıp, bu parayı Türk ordusuna maddi yardım olarak vermiştir [47, 6 n.]. Balkan savaşında yaralanan Türk askerleri için maddi destek sağlamak amacıyla Orenburg müslümanları arasında ilgili çalışmaların sürdürülmesi yaygınlaştırılmıştır. Örneğin, Yalta müslümanları 20 bin ruble, Kafkasya müslümanları 150 bin ruble [48, 149], Kokan ahalisi 23 bin ruble [49, 81] ve Moskova müslümanları 400 bin ruble [50, 51 n.] toplayıp Türkiye’ye göndermiştir. Ayrıca Sırderya Eyaleti Sozak İlçesi Kazakları Türkiye için 40 bin ruble toplamıştır [50, 1 n.]. Bunun yanı sıra Verniy Şehri müslümanları adına Türkiye’ye 10 bin ruble gönderilmiştir [51, 39 n.].

Çarlık Hükümeti Rusya müslümanlarının Türklere yardım etmesini engellemek için çeşitli faaliyetler sürdürmüştür. Bu çerçevede Türk casuslarının tutuklanması ile ilgili karar almıştır [52, 8 n.]. Bu karar sonrası Jandarma yerel halk arasında Türkiye’ye maddi destek vermek için para toplayanların Türk vatandaşları olmasından şüphelenip, onların tutuklanmasına yönelik planlar uygulamıştır. Bu faaliyetler sonucunda Sozak İlçesindeki Kazaklar arasından Mehmet SALİH, Kamalatdin İbrahim ve Hasan Yahyaoğlu adlı Türk vatandaşları tutuklandı [53, 79 n.].

Rusya müslümanları Balkan Savaşında Türklere sadece maddi destek vermekle yetinmemiştir. Aynı zamanda Türkiye’de eğitim alan

Rusya müslümanları, özellikle Kazak öğrenciler Türk ordusunun hastanelerinde tedavi görmekte olan yaralılara yardım etmiştir. Buna F. Kerimov'un İstanbul'a geldiğinde Türk ordusunun hastanelerinde kendi isteğiyle çalışan iki Kazak öğrenci ile görüşüp, onlarla fotoğraf çekildiği delil olabilir [48, 149].

Orta Asya bölgesindeki sömürge idare yerel halkın Osmanlı Türkleri ile yakın ilişki kurmalarını engellemek için çeşitli çalışmalar yürütülmesi hakkında karar almıştır. Bu konuda casusların faaliyetlerine büyük önem vermiştir. Bu çalışmalar sonucunda Jetisu ahalisi arasında Türkiye ile gizli şekilde ilişki kuranların olduğu tespit edilmiştir [54, 270]. Bunun yanı sıra idare kurumları Kazaklar ile diğer Türk halklarının kendi çıkarlarını korumasında Türkiye'nin etkisi olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda "Ауқап" dergisinde görev alan B. Karatayev ve M. Seralin gibi Kazak aydınlarının Kırgızlara mektup göndererek onların Türk sultanı ile ilişki kurmalarını ve Türk sultanının talimatı ile iş yapmalarını propaganda ettiğinden şüphelenmiştir [55, 75 п.].

Birinci Dünya savaşının başlaması ile Çarlık hükümeti Rusya topraklarında Türk vatandaşlarının kalmasını yasakladı. Bakanlar Kurulu'nun kararına uygun olarak devlet kurum ve kuruluşlarında, ayrıca özel müesseselerde Rusya ve onun müttefikleri ile savaşan ülkelerin vatandaşlarının çalışması yasak edildi [56, 3 п.]. Müslüman halkları arasında önceki gibi Türkiye için para toplayanların olduğu fark edilirse, onların ivedilikle tutuklanması yönünde talimat verildi. Bu talimat doğrultusunda Avliye Ata (Taraz) İlçesinde Mevlüt Bayramoğlu ve Şevki Meguşoğlu adlı Türk vatandaşları tutuklanıp, ivedilikle sınır dışı edilmiştir [57, 1-6 п.].

Sömürge yönetim Türklerin Orta Asya'ya Doğu Türkistan üzerinden geçmesinden endişelenip, oradaki Konsolosluk'a özel talimat vermiştir. Dolayısıyla Konsolosluk bu bölgeye gelen her Türk vatandaşını sıkı kontrol altına almıştır. Bu çerçevede 5 Türk vatandaşının sınırdan kaçak yolla geçmek istediğinde Rus hükümeti tarafından tutuklandığı ve onların Semerkand'dan kaçtığı tespit edilmiştir [58, 42 п.].

Çarlık Rusya savaş sırasında Orta Asya bölgesine giren Türklerin yerel halk arasında isyan çıkaracaklarından şüphelenip, onlara karşı çeşitli engelleme faaliyetlerini yürütmüştür. Fakat bu engellemelere rağmen Genç Türkler (Osmanlı Türklerinin) Orta Asya bölgesine etki etmeleri devam etmiştir.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының орталық мемлекеттік мұрағаты (ҚРОММ). 25-к., 1-т., 2192-іс.
2. Ресей Федерациясының мемлекеттік мұрағаты (РФММ). 109-к., 212-т., 186-іс.
3. Загидуллин И.К. *Исламские институты в Российской империи: мечети в европейской части России и Сибири*. – Казань: Татар. кн. изд-во., 2007. – 416 с.
4. Бартольд В.В. *К вопросу о полумесяце как символе ислама // Сочинения*. – Т. VI. – М.: Наука, 1966. – 780 с.
5. *Belgelerle Osmanlı – Türkistan ilişkileri (XVI-XX. Yüzyıllar)*. – Ankara. – Başbakanlık Basımevı, 2004. – 271 б.
6. Өзбекстан Республикасының орталық мемлекеттік мұрағаты (ӨРОММ). И-715-к., 1-т., 62-іс.
7. *Русско-турецкая война 1877-1878 гг.* / Под ред. И.И. Ростунова. – М.: Воениздат, 1977. – 263 с.
8. ҚРОММ. 769-к., 1-т., 2-іс.
9. ҚРОММ. 25-к., 1-т., 2251-іс.
10. ҚРОММ. 78-к., 1-т., 168-іс.
11. Авакян А. *Черкеский фактор в Османской империи и Турции (вторая половина XIX – первая четверть XX вв.)*. – Ереван: «Гитутюн», 2001. – 421 с.
12. ҚРОММ. 21-к., 1-т., 377-іс.
13. *Императорская Россия и мусульманский мир (конец XVIII – начало XX вв.)*. Сборник материалов. – М.: Наталис, 2006. – 480 с.
14. ҚРОММ. 44-к., 1-т., 7330-іс.
15. Мазин К.А. *Религиозная эмиграция из дореволюционной России // Исторические записки*. – Вып. 6 (124). – М.: Наука, 2003. – 290 с.
16. Бадерхан Ф. *Северокавказская диаспора в Турции, Сирии и Иордании (вторая половина XIX – первая половина XX века)*. – М.: Институт востоковедения РАН, 2001. – 120 с.
17. Гайнетдинов Р.Б. *Тюрко-татарская политическая эмиграция: начало XX века – 30-е годы*. – Набережные Челны: Камский издательский дом, 1997. – 159 с.
18. ҚРОММ. 40-к., 1-т., 599-іс.
19. ҚРОММ. 15-к., 2-т., 250-іс.
20. ҚРОММ. 15-к., 2-т., 310-іс.
21. ҚРОММ. 64-к., 1-т., 417-іс.
22. ҚРОММ. 15-к., 2-т., 150-іс.
23. ҚРОММ. 154-к., 1-т., 20 (а)-іс.
24. Зиёев Х. *Туркистонда Россия тажовузи ва хукмронлигига қарши кураш (XVIII – XX аср бошлари)*. – Тошкент: «Шарқ», 1998. – 478 б.
25. ҚРОММ. 369-к., 1-т., 753-іс.
26. ҚРОММ. 64-к., 1-т., 922-іс.
27. ҚРОММ. 64-к., 1-т., 2199-іс.

28. ҚРОММ. 369-қ., 1-т., 793 (а)-іс.
29. ҚРОММ. 369-қ., 1-т., 797-іс.
30. ҚРОММ. 64-қ., 1-т., 811-іс.
31. ӨРОММ. И-461-қ., 1-т., 1260-іс.
32. *Ресей империясының сыртқы саясат мұрағаты* (РИССМ). 147-қ., 485-т., 1256 -іс.
33. Ряполов В.В. *Германо-турецкая агентура в Средней Азии и Афганистане в начале XX века* // Вопросы истории. – 2007. - №3. – С.147-152.
34. Ахмедов Ғ. *Алаш «Алаш» болғанда: Естеліктер мен тарихи деректер.* – Алматы: Жалын, 1996. – 224 б.
35. РФММ. 102-қ., 241-т., 74. Ч. 84-іс.
36. Насыров Т. *Татарская эмигрантская пресса* // Гасырлар авазы – Эхо веков. – 2004. – №2. С. 117 – 128.
37. РФММ. 102-қ., 240-т., 74. Т. 3(1)-іс.
38. РФММ. 102-қ., 240-т., 74. Т. 3(2)-іс.
39. РФММ. 892-қ., 1-т., 38-іс.
40. Кэмпбелл Е.И. *Мусульманский вопрос в России: история обсуждения проблемы* // Исторические записки. - №4. М.: Наука, 2001. – 415 с.
41. ӨРОММ. И-461-қ., 1-т., 2(а)-іс.
42. РИСМ. 147-қ., 485-т., 1258-іс.
43. ҚРОММ. 25-қ., 1-т., 372-іс, 22-п.
44. *Татарстан Республикасының ұлттық мұрағаты* (ТРҰМ). 199-қ., 1-т., 906-іс.
45. Шоқай М. *Таңдамалы.* – Т.1. – Алматы: Қайнар, 1998. – 512 б.
46. *Қазақстан Республикасы Президентінің мұрағаты* (ҚРПМ). 811-қ., 20-т., 686-іс.
47. РФММ. 102-қ., 242-т., 74. Ч.53-іс.
48. Карими Ф. *Истамбул мактублари.* – Оренбург: Вақыт, 1913. – 216 б.
49. Абдуллаев Р.М. *Интеграционные процессы в мусульманском мире и туркестанские джадиды* // Жадидчилик: ислохот, янгиланиш, мустақиллик ва тараққийт учун кураш. – Тошкент: «Университет», 1999. – 218 б.
50. ӨРОММ. И-461-қ., 1-т., 1174-іс.
51. ӨРОММ. И-461-қ., 1-т., 1026-іс.
52. ҚРОММ. 726-қ., 1-т., 8-іс.
53. ҚРОММ. 145-қ., 1-т., 884-іс.
54. Махаева А.Ш. *Қазақ-қырғыз саяси байланыстарының тарихы (XVIII ғасырдың екінші жартысы – XX ғасырдың бас кезі).* – Алматы: «Ценные бумаги», 2007. – 357 с.
55. ӨРОММ. И-461-қ., 1-т., 1172-іс.
56. ҚРОММ. 25-қ., 1-т., 388-іс.
57. ҚРОММ. 146-қ., 1-т., 2-іс.
58. ҚРОММ. 44-қ., 1-т., 38239-іс.